

ДВОКОМПОНЕНТНІ НОМІНАЦІЇ В «СЛОВНИКУ ПОБУТОВОЇ ЛЕКСИКИ ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРОК»

Анотація. У статті подано аналіз двоконпонентних номінацій «Словника побутової лексики південнослобожанських говірок», зокрема розглянуто кількісно-семантичне співвідношення одно- та двоконпонентних номінацій у зазначеній праці, мотиваційний аспект виникнення останніх, їхню просторову варіативність.

Ключові слова: лексема, репрезентант, сема, говірка.

Summary. The analysis of the two-component nominations in the Dictionary of Everyday Lexics of the South-Slobozhansk Dialects is given in the article; the qualitative-semantic correlation of one- and two-component nominations is considered in the article, as well as the motivational aspect of appearing of the latter and their space variativeness.

Key words: lexeme, representant, sema, semantics, dialect.

Важливим завданням діалектології є укладання регіональних словників, яке тісно пов'язане зі створенням *Словника українських говорів* та *Лексичного атласу української мови*. Сьогодні багато тематичних груп лексики українських говорів або зовсім не вивчено, або інформація про них є фрагментарною. Нерівномірно досліджені й різні територіальні утворення. Так, реалізація дослідницьких програм В.Чабаненка [19], А.Поповського [13], К.Глуховцевої [2], В.Леснової [7], І.Ніколаєнко [12], І.Магрицької [8] та ін. відчутно поповнила опис новожитніх говірок, та все ж південнослобожанські говірки й досі залишаються недостатньо вивченим ареалом. Лексика українських східнослобожанських говірок представлена лише в поодиноких лексикографічних працях [18, 6, 16], триває робота над укладанням словника центральнослобожанських говірок [14, 15].

Лексика південнослобожанського ареалу вперше була систематизована в регіональному «Словнику побутової лексики південнослобожанських говірок». Записи здійснені протягом 1994–1999 років у 107 населених пунктах південних районів Харківської та північних районів Донецької, а також у суміжних районах Луганської областей за спеціально укладеною програмою, що охоплює 112 питань. Предметом дослідження стали три лексико-семантичні групи лексики народного побуту: назви житлових приміщень, назви господарських приміщень, назви меблів та предметів хатнього вжитку. «Словник побутової лексики південнослобожанських говірок» містить 1065 одиниць і є додатком до дисертаційного дослідження.

Укладання діалектних словників та здійснення подальшого аналізу зафіксованого матеріалу виявляє багато цікавих, іноді навіть несподіваних рис говіркової лексики. Однією з помітних рис побутової лексики південнослобожанських говірок є наявність двоконпонентних номінацій, у складі яких виступає іменник із прикметником.

Метою пропонованої статті є аналіз двоконпонентних номінацій зі «Словника побутової лексики південнослобожанських говірок», що передбачає розв'язання таких завдань: 1) вияв

двоконпонентних номінацій у складі побутової лексики південнослобожанських говірок; 2) з'ясування частотності вживання аналізованих сполук; 3) дослідження відношень виокремлених номінацій до відповідної лексики суміжних та інших віддалених діалектів.

Аналіз побутової лексики обстежених говірок виявив, що репрезентантами аналізованих сем є як однослівні, так і двослівні номінації. Деякі семи переважно реалізовані двослівними номінаціями. Так, сему 'стара сільська хата' в південнослобожанських говірках, крім однослівних, репрезентують двослівні номінації *ста|ра ха|та* (66 н.п.), *ста|райа ха|та* (1 н.п.), *вет|ха ха|тина* (1 н.п.), *ше|ученкова ха|та* (1 н.п.), *ше|ученк'їс'ка ха|та* (1 н.п.). Здебільшого в обстежених говірках ця сема представлена атрибутивним словосполученням *ста|ра ха|та* з кваліфікатором-прикметником *ста|ра*, словосполучення *ше|ученк'їс'ка ха|та* та *вет|ха ха|тина* виступають поодинокі й мають значення 'дуже стара хата', немов збудована ще за часів Шевченка.

Двослівні номінації семи 'стара сільська хата' функціонують і в інших говорах: *ста|ра ха|та*, *ста|райа ха|та* – у східнополіських [4: 329], *ста|ра ха|та* – у західнополіських [5: 19], східнослобожанських [2: 23], *ста|ра ха|тина* – у наддністрянських, бойківських, гуцульських говірках [20: 31; 1: 54]. Словосполучення *вет|ха ха|тина* має книжний, церковнослов'янський характер, а в останні роки могла бути підтримана російськомовним впливом.

Сема 'бічна стіна хати' представлена в південнослобожанських говірках здебільшого словосполученнями *боко|ва ст'їна* (64 н.п.), *боко|вайа ст'їна* (1 н.п.), *б'їч|на ст'їна* (2 н.п.), *глу|ха ст'їна* (31 н.п.), *глу|хайа ст'їна* (3 н.п.) та поодинокі *га|в'їра ст'їна* (1 н.п.), *поп'є|речнайа ст'їна* (1 н.п.). Як бачимо, 'точне визначення особливостей денотата спонукає мовців до вживання двослівних найменувань, побудованих за схемою прикметник + іменник' [11: 248].

Двоконпонентні репрезентанти аналізованої семи зафіксовані і в інших українських говірках, зокрема в східнослобожанських *боко|ва ст'їна*, *глу|ха ст'їна*, *передн'а ст'їна*, *при|ч'їлкова ст'їна* [2:

25], у правобережнополіських *прич'ілкава с'т'іна* [10: 144], у поліських *глухайа с'т'ена, глуха с'т'іна* [10: 145], у східнополіських *прич'ілкава с'т'іна, глуха с'т'іна, голая с'т'ена* [4: 600].

Частина сем здебільшого реалізована однослівними номінаціями і лише зрідка – двослівними. Так, сема 'долівка, утрамбована, вирівняна та помазана глиною земля в хаті' представлена в південнословобожанських говірках переважно лексевою *дол'іука* (81 н.п.) та іншими однокомпонентними назвами, поодинокі виступає словосполучення *земл'аній пол* (1 н.п.) (пор. у східнополіських *єлин'аній пол, єл'ін'аній пол, з'емл'аній пол, трамбованій пол* [4: 538]).

Двокомпонентні номінації наявні і в тематичній групі лексики на позначення господарських споруд. Так, сполука *виводна труба* (1 н.п.) репрезентує в південнословобожанських говірках сему 'невеликий отвір у стелі погребу для виходу пари' (пор. в східнополіських говірках *вит'ажна труба* [4: 457]), *сторчовий погр'іб* (2 н.п.) 'спеціально обладнана яма для зберігання продуктів (переважно овочів), з лядою, але без східців' (ця ж сполука зафіксована і в східнословобожанських говірках [2: 105]). Оскільки аналізована сема позначає погр'іб у вигляді вертикальної ями без похилого спуску із східцями, можна стверджувати, що його назва *сторчовий погр'іб* утворена від прислівника *сторч* 'вниз головою, вверх ногами', 'перпендикулярно, стояма, отвесно': *Сторчака дати* – упасть вниз головой [3, IV: 211].

У тематичній групі назв меблів та предметів хатнього вжитку до двокомпонентних номінацій належать такі: *ви'єдві'єсний іашич'єк* (1 н.п.) 'висувна скринька в столі', *ви'єс'ач'а ко'лиска* (1 н.п.) 'коліска, підвішена на чотирьох мотузочках до стелі', *голоуна подушка* (8 н.п.) (пор. в російських донсь-

ких говорах *головная подушка* 'велика подушка' [17, III: 29]), *т'ікова наволочка* (1 н.п.) 'мішок, у який наспають пір'я на подушку', *со'лом'іаній мат'рас* (6 н.п.) 'матрац, набитий соломом' (ця ж сполука зафіксована в середньонадніпрянських, подільських говірках [9: 59]), *ватне од'їяло* (76 н.п.) 'тепла ковдра на ваті' тощо.

Отже, як бачимо, двокомпонентні номінації є помітним утворенням у складі «Словника побутової лексики південнословобожанських говірок». Звичайно кількісно переважають однослівні назви: з 1065 лексем 1017 є однокомпонентними, що складає близько 95 %, і лише 48 – двокомпонентними (близько 5%). Та все ж таки питома вага двокомпонентних сполук у південнословобожанських говірках є більшою, ніж у сусідніх, зокрема східнословобожанських говірках. Так, на 3500 слів «Словника українських східнословобожанських говірок» [18] припадає всього 29 двокомпонентних номінацій, що становить близько 1 % від загальної кількості. За частотністю вживання чітко виокремилися дві групи двокомпонентних номінацій: 1) широко вживані, напр., *ватне од'їяло* (76 н.п.), *стара хата* (66 н.п.), *боко'ва с'т'іна* (64 н.п.), які найвірогідніше й надалі виявлятимуть стійкість у функціонуванні на обстеженій території, та 2) уживані спорадично, поодинокі, напр., *т'ікова наволочка* (1 н.п.), *ви'єс'ач'а ко'лиска* (1 н.п.), *сторчовий погр'іб* (2 н.п.), *земл'аній пол* (1 н.п.), які, очевидно, виходять з ужитку. Номінації, що мають високу частотність уживання, переважно вживані і в інших словобожанських та взагалі українських говірках, що підтримує їхню активність у південнословобожанських.

Подальше збирання й дослідження лексики південнословобожанських говірок дозволить дати докладнішу її характеристику, що є завданням дослідників говірок цього регіону на перспективу.

Література

1. Бичко З.М. Діалектна лексика Опілля. – Львів: Фенікс, 1997. – 136 с.
2. Глуховцева К.Д. Лексика народного побуту українських східнословобожанських говірок: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1992. – 427 с.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
4. Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 728 с.
5. Євтушок М.О. Атлас будівельної лексики Західного Полісся. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 232 с.
6. Леснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ: Шлях, 1999. – 76 с.
7. Леснова В.В. Номінація рис людини в українських східнословобожанських говірках: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 193 с.
8. Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнословобожанських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 23 с.
9. Мартинова Г.І. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа (за даними побутової лексики правобережної Черкащини): Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993. – 480 с.
10. Никончук М.В., Никончук О.М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. – Житомир, 1990. – 369 с.
11. Ніколасенко І. Номінація полотна в українських східнословобожанських говірках // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 6. – Донецьк: ДонНУ, 2000. – С. 245–248.

12. Ніколаєнко І.О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослов'янських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
13. Поповський А.М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови: Дніпропетровськ: ДДУ, 1989. – 88 с.
14. Сагаровський А. Перспективи створення діалектного словника Харківщини // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2000. – № 4. – С. 59–64.
15. Сагаровський А. Фрагмент діалектного словника Харківщини // Волинь-Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіон. проблем. – Вип. 6. – Житомир, 2001. – С. 249–254.
16. Сікорська З.С., Шевцова В.О., Шутова Л.І. Словник діалектної лексики Луганщини. – Київ: Шлях, 2002. – 224 с.
17. Словарь русских донских говоров: В 3 т. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1975–1977. – Т. I–III.
18. Словник українських східнослов'янських говірок / К.Глуховцева, В.Леснова, І.Ніколаєнко, Т.Терновська, В.Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
19. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. I–IV.
20. Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów b. katedry języków ruskich UJ) / Opracował M. Karaś. – Kraków, 1975. – 237 s.